BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA O‘QISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Misirova Nodira Tovbayevna
GulDPI Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi dotsenti
Xusanova Zebo Xusan qizi
GulDPI “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish malakasini shakllantirish usullari yoritilib berilgan. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish malakalarini shakllantirish o‘quvchilarda so‘zlarni ongli ravishda idrok etishga, to‘g‘ri va bexato o‘qib, yozishga, so‘zlarni to‘g‘ri va ravon talaffuz qilishga, nutqini ravonlashtirib, so‘z boyligini oshirishga hamda imloviy savodxonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirib, dunyoqarashini kengaytiradi. Tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Kalit so’zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘quvchilar, nutq, badiiy asar, hikoya, notiqlik san’ati, ifodali o‘qish, ongli o‘qish, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: в данной статье рассматриваются методы формирования навыков чтения у младших школьников. Формирование навыков чтения в начальных классах служит для того, чтобы учащиеся осознанно воспринимали слова, правильно и безошибочно читали и писали, правильно и бегло произносили слова, совершенствовали свою речь, пополняли словарный запас, совершенствовали орфографическую грамотность. Расширил кругозор, развивая интерес к литературе. Формирует навыки критического и логического мышления.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся, речь, художественное произведение, рассказ, ораторское искусство, выразительное чтение, осознанное чтение, логическое мышление, критическое мышление.

Annotation: this article covers the methods of formation of reading skills in primary school students. The formation of reading skills in elementary grades serves to consciously perceive words in students, read and write correctly and unobtrusively, pronounce words correctly and fluently, fluently speak, improve vocabulary, and improve spelling literacy. Increased his interest in literature and expanded his worldview. Forms the ability to think critically and logically.

Keywords: elementary education, students, speech, fiction, story, oratory, expressive reading, conscious reading, logical thinking, critical thinking.

KIRISH. Bugungi zamon shiddat ila rivojlanib bormoqda**.** Yangi O‘zbekiston taraqqiyot yo‘lining ustuvor maqsadi va tamoyillariga asosan har bir sohada, xususan, ta’lim sohasida ham ko‘plab islohatlar amalga oshirilmoqda. Shu kabi islohotlarning ta’lim tizimidan boshlanishi esa yurtboshimizning mamlakatimiz kelajagi bo‘lgan biz yoshlarga qaratayotgan e’tibori va ishonchidan darak desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Yurtboshimiz sharofati bilan bugungi kunda davlatimizning katta-katta shaharlaridan tortib, chekka-chekka qishloqlarigacha bo‘lgan hududlarida yoshlarning ta’lim olishi va kuchli kadr bo‘lib yetishishi uchun ko‘plab umumta’lim maktablari, texnikum va oliy ta’lim muassasalari barpo etilmoqda. Qisqa muddat ichida ko‘plab islohotlar amalga oshirilib, ta’lim muassasalari soni oshirib borilmoqda. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, ta’lim oluvchilar qamrovini kengaytirish maqsadida prezident farmonlari, qaror va qonunlar ta’sis etilmoqda. Mana shunday hujjatlardan biri bu “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun bo‘lib, bu qonun 2020-yil 19-mayda O‘zbekiston Qonunchilik palatasi tomonidan, 2020-yil 7-avgustda esa senat tomonidan ma’qullandi. 2020-yil 24-sentabr kunidan boshlab rasman kuchga kirdi. Ushbu qonun O‘zbekiston hududida yashovchi barcha fuqarolarning ta’lim olishini tasdiqlovchi hujjat bo‘lib, bu hujjatning 5-moddasida fuqarolarning ta’lim olishi haqida shunday deyiladi: “Jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat’iy nazar, har kimga ta’lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi”. Demak, O‘zbekiston hududida yashovchi turli xil millat fuqarolari o‘zlarining madaniyati, tili va dinidan qat’iy nazar barchalari mamlakatimiz hududida ta’lim olishlari huquqiga egaligi yuqoridagi hujjatda belgilab qo‘yilganligini ko‘rishimiz mumkin ekan. Bu ham yurtboshimizning ta’limga va biz-yoshlarga qaratayotgan e’tiborlaridan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bugungi kunda yurtimiz bayrog‘ini ko‘klarga ko‘taruvchi, har sohada muvaffaqiyatlarga erishuvchi yoshlarni tarbiyalash mas’uliyati boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zimmasiga yuklatildi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga bilim berish hamda ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarining asosiy qismi o‘qish darslarida amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarini tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad ularda tez, to‘g‘ri ifodali va ongli o‘qish malakasini

shakllantirishdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qish jarayoni murakkab jarayon bo‘lib, bu jarayon ularga savod o‘rgatish davridan boshlab o‘tiladi. Bu jarayon bir qancha sifatlarni o‘z ichiga oladi va uning asosini ongli o‘qish tashkil etadi. Ongli o‘qish o‘qilgan asarning aniq mazmun-mohiyatini tushunib o‘qishni, obraz va qahramonlar ichki kechinmalarini, asardagi voqea-hodisalarga o‘zining mustaqil fikrini bildira olish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ongli o‘qishda o‘quvchilarga o‘zlari o‘qigan asarlarini ongli ravishda o‘qishlari kerakligi uqtiriladi. O‘quvchilar berilgan matnni ongli o‘qishlari uchun ulardan harflarni yaxshi tanish, harflar va bo‘g‘inlarni o‘zaro qo‘shib o‘qiy olish malakalari hamda boy leksik lug‘atga ega bo‘lishlari talab etiladi. Ongli o‘qish faoliyatning asosiy turi hisoblanib, o‘quvchi bu jarayondan ta’limiy-tarbiyaviy, ma’naviy-ma’rifiy tushunchalarga ega bo‘ladi.

To‘g‘ri o‘qish. To‘g‘ri o‘qish deb, so‘zlarning tarkibidagi harflar o‘rnini almashtirmasdan, so‘z va bo‘g‘inlarni to‘g‘ri, ravon hamda xato qilmagan holatda o‘qish jarayoniga aytiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari asarni bir vaqtda ham o‘qib, ham idrok etish, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va ongli o‘qish malakalari shakllanmagani uchun ular o‘qishda turli xil xatolarga yo‘l qo‘yadilar. To‘g‘ri o‘qish so‘zning sodda va murakkabligiga, o‘quvchining so‘z boyligiga bog‘liq. Shu boisdan, ular o‘qish jarayonida so‘zlarni o‘qib uqmaslik, oldin eshitmagan so‘zlarni xato o‘qishi va ma’nosiga tushunmasligi, shoshib o‘qish tufayli so‘zlardagi bo‘g‘inlar o‘rnini almashtirib yuborishi yoki qator tashlab ketishi kabi xatolarga yo‘l qo‘yishlari mumkin. Bunday xatolarning oldini olish maqsadida ularga shoshmasdan to‘g‘ri va ravon o‘qish, so‘zlardagi har bir bo‘g‘inlarni aniq va ravon talaffuz qilish, asarni diqqat bilan o‘qish va uning mazmun-mohiyatini anglash kabi usullarni o‘rgatish lozim. O‘quvchi yo‘l qo‘ygan bunday xatolarni to‘g‘rilash haqida bir qancha metodistlar, xususan, Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldosheva, Sharafjon Sariyevlar o‘zlarining “Ona tili o‘qitish metodikasi” asarida quyidagicha ta’riflaydi: ”O‘quvchilar yo‘l qo‘ygan xato ikki xil yo‘l bilan tuzatiladi. Birinchisida o‘quvchi so‘z oxiridagi qo‘shimchani noto‘g‘ri o‘qisa, ularni o‘qishdan to‘xtatmasdan xatoni to‘g‘rilash mumkin. Ikkinchisida, xato o‘qish bilan gaplarning mazmuni buzilsa, qayta o‘qitish usulidan foydalaniladi. Bunda o‘quvchiga o‘qigan matni yuzasidan savol berilsa, o‘quvchi e’tiborli bo‘lib qayta o‘qiydi” deya ta’kidlashadilar.

Tez o‘qish**.** Tez o‘qish matnni me’yoriy shaklda o‘qish hisoblanadi. Bunda o‘quvchi matnni odatiy o‘qish shaklidan juda tez ham, juda sekin ham o‘qimaydi. O‘qish tezligi bir daqiqada o‘qilgan so‘zlar soniga qarab belgilanadi. 2005-yil ma’lumotiga ko‘ra, 1-sinf o‘quvchilari ikkinchi yarim yillikda bir daqiqada 20-25 so‘zni, o‘quv yili oxiriga kelib esa 25-30 so‘zni, 2-sinflar birinchi yarim yillikda bir daqiqada 30-35 ta so‘zni, ikkinchi yarim yilligida 40-50 ta so‘zni, 3-sinflar birinchi yarim yillikda 60-70 ta, ikkinchi yarim yillikda 70-80 ta, 4-sinflar birinchi yarim yillikda 90-100 ta so‘zni o‘qiy olishlari kerakligini ko‘rsatsa, boshqa bir tadqiqotlar esa o‘quvchi o‘zi o‘qigan bir daqiqalik tez o‘qish matnidan bir daqiqada 250 ta so‘z o‘qisa, shulardan 200 tasini eslab qolishlari mumkinligini isbotlagan. Demak, bola bir daqiqada 170 ta so‘zni o‘qisa,

shulardan 150 tasini eslab qola olishini va shu usul orqali ularning so‘z boyligi va diqqatini oshirish mumkinligini isbotlab bergan. Bundan ko‘rinib turibdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zlari o‘qigan tez o‘qish matnining 75 foizini eslab qola olishlarini ko‘rishimiz mumkin. Shu boisdan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan tez o‘qish matnidagi so‘zlarning ma’naviy, tarbiyaviy ahamiyatiga, so‘zlarning qiyinlik darajasiga, o‘quvchilar yosh darajasi hamda qobiliyatiga e’tibor qaratgan holda tanlashlari lozimligi talab etiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish tezligini oshirishda ularga maqollar yodlatish, tez aytishlarni ayttirish, badiiy asarlarni ovoz chiqargan holda o‘qitish tavsiya etiladi.

Ifodali o‘qish. Ifodali o‘qish deb, berilgan lirik asarni intionatsiya yordamida o‘qish, kerakli joylarida pauzalar qilish, mungli joylarida ovozni pastlatib, quvnoq, avj pardalarida esa ovozni balandroq shaklda o‘qish, shoirning kitobxonlarga tushuntirmoqchi bo‘lgan his-tuyg‘ularini to‘g‘ri anglab yetgan holda o‘qish jarayoniga aytiladi. Metodist M.A.Ribnikova ta’kidlagandek, “Ifodali o‘qish adabiyotni aniq va ko‘rgazmali o‘qitishning dastlabki va asosiy shaklidir”. Bundan kelib chiqib, ifodali o‘qishdan maqsad, asarning asosiy mazmunini o‘quvchilarga intonatsiya yo‘li bilan tushuntirib berishdir.

Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligida berilgan har bir asar o‘quvchilarda o‘qish malakasini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi bu asarlarni o‘qir ekan, ularni o‘qish bilan birgalikda mazmunini ham ongli ravishda uqishga, so‘zlarni to‘g‘ri va ravon o‘qishga, lirik asarlarni ifodali o‘qishga hamda leksik boyligini oshirib, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Ularning imloviy va uslubiy xatolarini kamayishiga, tanqidiy va mantiqiy fikrlashga undaydi. Bu asarlar mohiyatidan oq-u qorani farqlashni o‘rganadi. Asarlar ta’sirida ta’limiy-tarbiyaviy xulosalarga ega bo‘ladi. O‘quvchilarning nutqi rivojlanib, mustaqil fikr chiqarish va qaror qabul qilish malakalari shakllanadi, ularning adabiyotga bo‘lgan qiziqishi oshib, kitobxonlik fazilati shakllanadi. Fikrning isboti sifatida 3-sinf o‘qish savodxonligi 2-qismini olaylik. 3-sinf o‘qish savodxonligi ikkinchi yarim yillik uchun mo‘ljallangan kitobining 4-betida “Tabiat zanjiri” rivoyati keltirilgan bo‘lib, berilgan asar matni 3-sinf o‘quvchilari yoshiga va bilim saviyasiga mos tarzda tanlangan. Ushbu rivoyatda irmoqchaning boshqa irmoqlar bilan birlashib, katta va qudratli daryoga aylanishi, yo‘lida davom etib insoniyatni uchratishi va insonlarning unga qilgan mudhish ishi yoritib berilgan. O‘quvchilar bu asarni o‘qir ekan, ular suvni tejashni, suvga turl xil chiqindilarni tashlamaslikni, suv obi-hayot ekanligini, usiz hayot mavjud emasligini anglab yetadi. Rivoyat oxirida birinchi uchratgan odami unga yordam berganini o‘qigach esa suvlarning tozaligi va tabiat kelajagi insonlarga bog‘liqligini tushunib yetadi. 3-sinf o‘quvchisi bu asarni ongli, ifodali, tez va ravon o‘qir ekan, uning asosiy mohiyatini darrov tushunib yetadi. Rivoyat mohiyatidan o‘ziga ta’limiy-tarbiyaviy xulosa chiqaradi. So‘z boyligi oshib, imloviy savodxonligi yaxshilanadi. O‘qituvchi o‘quvchilarni asar mazmunini qay darajada ongli o‘qiganini bilish maqsadida rivoyat so‘ngida berilgan savol-topshiriqlar qismida savollarga javob berishi orqali bilib olsa

bo‘ladi. O‘quvchilarning javobi va shaxsiy fikri ularning qay darajada ongli o‘qiganlarini ko‘rsatib beradi. Asarni ikkinchi bor qayta o‘qitish orqali esa ifodali o‘qish ko‘nikmasi shakllanadi. Tez o‘qish olish natijasida esa tez o‘qish darajasini bilib olish mumkin. Ularda o‘qish malakasi shu zaylda shakllanadi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish malakasini shakllantirish juda muhimdir. Chunki o‘qish faoliyati barcha fanlardan bilim o‘zlashtirishning asosiy jarayoni bo‘lib, bilimlarni egallashda uning o‘rni katta va beqiyosdir. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish malakasini shakllantirish so‘zlarni ongli ravishda idrok etishga, to‘g‘ri va bexato o‘qib, yozishga, so‘zlarni to‘g‘ri va ravon talaffuz qilishga, nutqini ravonlashtirib, so‘z boyligini oshirishga hamda imloviy savodxonligini takomillashtirishga xizmat qiladi. Adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirib, dunyoqarashini kengaytiradi. Tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Shu boisdan o‘qish malakasini boshlang‘ich sinflardanoq yaxshi shakllantirish va unga katta e’tibor qaratish lozim. Zero, harfni tanimagan, o‘qishni bilmagan, bilsa-da uni ongli ravishda anglab yetmagan insondan hech qachon katta natijalarni kutib bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qaror. Toshkent, 2020-yil, O‘RQ-637-son.
2. Qosimova K, Matchonov S, G‘ulomova X, Yo‘ldosheva Sh, Sariyev Sh. “Ona tili o‘qitish metodikasi” Toshkent 2024. “Metodist nashriyoti” uyi.
3. Ribnikova M.A. “Ocherki po metodike literaturnogo chteniya. Uchpedgiz, 1945. Str.125.
4. Jo‘rayev K. “Ifodali o‘qish va hikoya qilish” Toshkent 1968. “O‘qituvchi” nashriyoti, 7-9-betlar.
5. Umarova Muhabbat “Uchinchi sinflar darslari” Toshkent 2004. “Ijod dunyosi” nashriyoti.
6. Makhmudov K (2020). Ways of Forming Intercultural Communication in Foreign Language Teaching. Science and Education, 1(4), 84-89.
7. Shayxislamov N (2020). Ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirishning asosiy yo‘nalishlari. Science and Education, 1(4), 174-179.
8. Sharipova N (2021). SCIENTIFIC PROGRESS, 1(4), 364-365.